

КОГНІТИВНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ДІАЛОГУ В СПІЛЬНІЙ ТВОРЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ЕКОПСИХОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД

УДК 159.922.6

БЕЛОНОЖКО Є.В.

науковий співробітник Інституту соціальної і політичної психології НАПН України, м. Київ

Обґрунтовується необхідність екопсихологічного підходу в дослідженні умов розвитку творчої активності особистості. Розглядається процес діалогізації спілкування в проблемних ситуаціях самоорганізації творчої групи. Визначаються параметри екопсихологічної цілісності умов реалізації творчої активності в спільній творчій діяльності.

Ключові слова: *Екопсихологічний підхід, творча активність, особистість, спільна діяльність, діалог.*

КОГНИТИВНЫЕ УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ ДИАЛОГА В СОВМЕСТНОЙ ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ: ЭКОПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД

Обосновывается необходимость экопсихологического подхода в исследовании условий развития творческой активности личности. Рассматривается процесс диалогизации общения в проблемных ситуациях самоорганизации творческой группы. Определяются параметры экопсихологической целостности условий реализации творческой активности в совместной творческой деятельности.

Ключевые слова: *Экопсихологический подход, творческая активность, личность, совместная деятельность, диалог.*

Предметом аналізу виступають *екопсихологічні параметри* цілісності *умов продуктивної реалізації* творчої активності особистості в спільній діяльності. Під «когнітивними умовами», в цьому контексті, розуміються ситуації виникнення протиріч, дисфункцій і розривів між процесами свідомості спілкування і діяльності, обумовлені складністю організації їх функціонального і змістовного узгодження в творчій роботі. В рамках теми дослідження діалог розуміється як розвинена форма спілкування, співрозмірна складності і багатовимірності його змісту в проблемних ситуаціях колективного вирішення творчих завдань.

Постановка проблеми. Проблема полягає в поляризації змісту задач, які вирішує функціональна і діалогова форма організації спілкування в творчому процесі. Функціональна організація спілкування вичерпно задається нормами діяльності (вимогами і умовами виконання завдання).

Якщо враховувати гуманітарно-філософський і екзистенційно-ціннісний контекст формування поняття діалогу (перш за все, в роботах М. Бахтіна), то необхідно пояснити, на якій основі відбувається перехід від функціонального спілкування до творчого

діалогу. Наше бачення полягає у тому, що онтологічною основою розвитку діалогу виступають, перш за все, актуалізовані об'єктивними умовами спільної діяльності інтереси, соціогенні потреби і екзистенційні нужди в здійсненні творчої активності, як способу безпосередньої участі особистості у виконанні спільного завдання.

Творча активність розуміється, при цьому, як самоцінний стан і форма існування особистості, онтологічно вкорінена в її життєвому світі (в ідентичності, образі світу, в духовному змісті, способі і життя).

Складність ситуації продуктивної реалізації творчої активності особистості полягає в тому, що вона відбувається в трьох онтологічно і організаційно ортогональних вимірах креативної діяльності: 1). Пошуку творчих рішень. 2). Створення форм їх втілення в матеріалі спільного продукту. 3). Потенціювання, актуалізації і активізації іманентних джерел творчої активності учасників групи.

Діалог в цій ситуації виступає способом встановлення змістовних відношень між цими типами заданостей. З цієї точки зору, *процес діалогу* може виконувати нормативні функції в діяльності, забезпечуючі формування умов самоорганізації і саморозвитку творчої активності колективу.

Мета дослідження. Саме ці над-нормативні, над-функціональні і над-ситуаційні «умови» цілісності творчої активності, які встановлюються виключно шляхом діалогу і, в той же час, виступають онтологічною основою його розвитку як функціонального процесу в творчій діяльності, ми маємо представити як об'єкт екологічного типу, застосовуючи принципи і засоби екопсихологічного підходу.

Аналіз дослідницьких підходів . відповідних окресленій проблемі. В дослідженні ми спираємося на способи застосування адекватних вирішуваній проблемі принципів і засобів відповідних дослідницьких підходів. Виокремлені способи їх застосування в психологічних дослідженнях представлені як конструктивні (робочі) принципи, на які ми спираємося у нашому дослідженні. В екопсихологічному підході джерелом таких принципів виступають дослідження способу життя.

1. «Принцип представлення досліджуваної реальності, як екологічного явища». В дослідженні способу життя принципи і засоби екопсихологічного підходу реалізовані в способі концептуалізації уявлення про спосіб життя як об'єкт дослідження [8; 9; 10].

Конструктивний смисл «робочого принципу» полягає в тому, що екологічне уявлення досліджуваної реальності надає можливість концептуалізувати психологічне явище і сформувати адек-

ватний його сутнісній природі ідеальний об'єкт і концепцію дослідження. Спосіб концептуалізації може бути застосований як засіб дослідження об'єктів подібного типу.

2. «Принцип виділення ортогональних типів і формування екологічно цілісного типу змістовної орієнтованості свідомості». В основі конструювання цього принципу полягає реалізований в дослідженні А. М. Львовичіної спосіб аналізу типів еколого-орієнтованої свідомості [5, с. 16]. Спираючись на цей принцип, діалог можна уявити як екологічно цілісний тип змістовно-спрямованого спілкування, протиставляючи його, як екологічно цілісний тип, функціонально-орієнтованим типам змістовного спілкування, як екологічно нецілісним типам. Це означає, що в екопсихологічному відношенні функціональні типи мають, або взаємодіяти доповнюючи ситуаційно один одного, або включатися в сферу екологічно цілісного типу, як один з його рівнів, або процесів.

3. «Принцип проблематизації екологічної єдності досліджуваного явища». В аналізі «феномену єдності людини і світу» в дослідженні О.В. Рудоміно-Дусятської застосовано спосіб постановки екологічної проблеми, шляхом ведення опозиції духовного змісту активності і предметних умов її реалізації (як чуттєво-феноменального матеріалу втілення ідеального змісту активності особистості) [7].

На цій основі нею розгорнуто аналіз форм взаємозв'язку активності і предметної реальності (таких, як: ідентифікація персоналіфікація, суб'єктифікація, перетворення, втілення). Ці результати безпосередньо можуть бути віднесені як параметри способу, яким в процесі діалогу утворюються предметні умови цілісної реалізації творчої активності особистості.

Але, підкреслимо, що перенесення цих результатів в контекст нашого дослідження буде осмислене і змістовне тільки в рамках визначення діалогу як екологічного об'єкту. Разом з тим, якщо ми зможемо ввести визначення цього ж об'єкту (застосовуючи принцип виокремлення цілісних типів змістовної спрямованості свідомості, у даному випадку, свідомості дослідника) на основі засобів інших, адекватних досліджуваній реальності підходів, то таким же способом стане можливим застосування отриманих в них результатів для конструювання уявлення про діалог, як об'єкт дослідження. Такими виступають *когнітивно-психологічний і діяльнісно-психологічні* підходи. Основним джерелом конструктивних принципів виступають дослідження, виконані в рамках концепції когнітивного спілкування [1].

Основним конструктивним принципом для вирішення задачі даного дослідження виступає спосіб концептуалізації представ-

лення спілкування, як обособленого функціонально-змістовного типу. Основою цілісності його представлення, як об'єкту психологічного дослідження, виступає змістовна спрямованість спілкування на вирішення нормативно заданої задачі спільної діяльності.

Тип когнітивно-змістовного спілкування виокремлюється на основі введення уявлення про когнітивно-проблемні ситуації спільного пошуку рішення поставленої задачі. Наявність такої задачі виступає онтологічною і організаційною основою формування когнітивно розвиненої форми організації спілкування в спільній діяльності.

Але, якщо постановка задачі піддається сумніву і її нормативна цілісність проблематизується учасниками спільної діяльності, то і проблемно-когнітивна ситуація трансформується в проблемно рефлексивну і проблемно-діалогову ситуацію спільної роботи.

В творчій діяльності ці формації змістовного спілкування мають розгортатися в силу принципової проблематичності всіх можливих заданих з зовні форм організації спільної роботи. Встановлення умов цілісності здійснюється тільки шляхом самоорганізації спільної активності творчого колективу.

Розглянемо ключові підходи до визначення сутності творчої діяльності. Д.Б. Богоявленська виокремлює *особистісну ініціативу* як єдину іманентну основу визначення розвиненості креативних здібностей і здатностей особистості [2]. Іншими словами, чинником творчої продуктивності при вирішенні поставленого завдання виступає виключно творча активність особистості. По суті, ні інтелектуальна оспособленість, ні «природні» якості не є дійсною основою високого рівня креативності. Цей висновок, отриманий при вирішенні задачі розробки засобів діагностики креативності, за даними дослідниці, високо корелює з життєвими показниками креативної продуктивності особистості.

В.М. Розін визначає таку цілісну характеристику творчої активності, як *«здатність особистості відчувати виклик часу»* [6]. Л.І. Анциферова, досліджуючи способи подолання кризових життєвих ситуацій, виокремлює таку сутнісну характеристику, як *здатність надати життєву відповідь* на кризову зміну життєвої реальності.

Ці три характеристики виступають для нас основою розуміння сутності творчої активності, як онтологічно визначеного і протиставленого креативній діяльності стану і процесу активності особистості.

Наступна ключова цілісна характеристика творчого процесу належить В.М. Розіну. Він задає бачення завершеного стану роз-

витку творчого процесу, спрямованого на пошук творчого рішення. Таким станом сферного завершення творчого процесу є створення єдиної *креативної реальності* [6].

Це принциповий момент, який, зазвичай, визначається в термінах ідеального світу, або ідеальної дійсності, у якій перебуває творча особистість. Але в даному визначенні, креативна реальність не метафора, а стан розвиненості спільної діяльності в творчій групі.

У цьому визначенні творчого процесу у повній мірі реалізується розуміння основи творчої активності як екологічного об'єкту. Звичайно, підкреслюється значення творчої атмосфери, середовища, спрямованості на цінність творчих станів діяльності. Але повнота реалізації цих екологічних умов творчості досягається у створенні творчого середовища, яке виступає самозначимим і самоцінним продуктом творчої діяльності, щонайменш таким же цінним і значущим, як і виготовлення продукту, або знаходження того чи іншого творчого рішення.

Ще одне визначення творчих станів свідомості та діяльності як самоцінних і самозначних станів завершеності розвиненості творчої активності і існування особистості, а також схематизація логіки сходження творчої активності до повноти їх онтологічної завершеності, належить О.Г. Генісаретському [3; 4]. В цих конструктивних визначеннях форм уявлення продуктивної реалізації творчої активності особистості в конкретних обставинах діяльності, творча активність постає як цілісний онтологічно об'єкт і соціально-психологічне явище. Спосіб його формування і існування побудовано на екологічній цілісності об'єктивних умов реалізації творчої активності, творчої діяльності і творчого пошуку ідеальних рішень творчих проблем, ситуацій і завдань.

Параметри екопсихологічної цілісності умов продуктивної реалізації творчої активності в спільній творчій діяльності.

Визначення нормативної структури об'єктивних умов творчої активності. Нормативну структуру умов реалізації творчої активності утворюють три компоненти творчої діяльності: 1). Задача творчої діяльності.

2). Завдання на створення творчого продукту. 3). Процес і форма самоорганізації спільної творчої активності учасників виконання поставленого завдання.

Визначені умови мають об'єктивний характер і існують як нормативні утворення, саме тому їх можна розглядати як задану структуру спільної діяльності, яку ми розглядаємо у відношенні до процесу реалізації творчої активності. Найочевиднішою основою розгортання творчого процесу виступає наявність змістовно цілісної творчої задачі. В дослідженнях творчості, як правило,

творча задача ставиться в завершеному вигляді, інакше творчий процес не активується.

В дослідженні Д.Б. Богоявленської задача представлена як цілісне креативне поле, розроблене, зконструйоване і нормативно обґрунтоване організатором дослідження незалежно від активності учасників пошуку її вирішення. В цих умовах проблема цілісності творчої активності не виникає. Наявність змістовної творчої задачі творчого пошуку виступає необхідною складовою екологічності цієї умови творчого процесу.

Творча активність при наявності задачі розгортається у вимірі пошуку її ідеального рішення. Процес розгортання творчої активності, або форма її реалізації (шлях пошуку, який проходиться, проживається активністю) задається, при цьому, іманентною і незалежною від суб'єктивності особистості логікою «народження ідеї».

Об'єктивна, невід'ємна проблема творчого пошуку знаходить одне з точних визначень в роботі О. Г. Генісаретського. Ним визначається невід'ємна проблематичність відношення предмету творчості і творчого матеріалу. Наприклад, намагання об'єктивувати ідеальне творче рішення в знаково-символічному матеріалі мови, призводить до того, що творчій предмет постає тотожним формі його вираження. Тобто, як відмічає О.Г. Генісаретський, ідеальний предмет «розчиняється» в матеріалі, у якому його виражено. А для його розрізнення в цьому матеріалі, для формування його бачення, необхідне рефлексивне ускладнення структури свідомості і відповідні оперативні засоби організації психологічних процесів її активності (розуміння, мислення, рефлексії). Це і є одним з типологічних станів екологічної єдності і функціонально-змістовної узгодженості і взаємозв'язку духовного змісту активності особистості і «матеріалу» її світу.

На феноменальному рівні це стан зусилля, часто такого, що виснажує психологічні і психофізіологічні ресурси активності. Але, задача встановлення взаємозв'язку між «духом» і «матеріалом» світу має бути вирішена шляхом продовження цього зусилля, через діалогічне оволодіння об'єктивним змістом творчого рішення, осягнення іманентного змісту творчої ідеї, проникнення в її світ.

Нормативним виходом з ситуації непродуктивного виснаження ресурсів творчої активності в цьому вимірі виступають соціокультурні засоби організації форм активності свідомості, процеси їх трансляції в освітніх практиках і міжособистісна трансляція зразків способів їх застосування у спілкуванні. В розвиненому випадку творчій пошук здійснюється в епістемологічному середовищі, насиченому такими живими, безпосередньо прочитува-

ними зразками. Питання інтелектуальної оспособленості і когнітивної розвиненості процесів свідомості виступає як вторинне і таке, яке здійснюється природнім шляхом.

Еко-психологічні параметри «пошуку ідей». Таким чином, резюмуючі, ми можемо виокремити три ключові еко-психологічні параметри реалізації активності у вимірі пошуку ідей:

- 1). Наявність нормативно цілісної змістовної творчої задачі.
- 2). Психологічна готовність виходу за межі наявної кваліфікації і компетенції і розвиненості форм активності свідомості.
- 3). Наявність епістемологічного середовища і процесів безпосередньої трансляції зразків способів організації активності свідомості шляхом змістовного спілкування.

Необхідною складовою цього параметру виступає налагодження зв'язків кооперативного обміну змістом ідей, способами здійснення творчого пошуку і його результатами. *Іншими словами, параметр «творче середовище» має структуру сферної узгодженості функціональних і змістовних зв'язків між процесами свідомості, спілкування і діяльності.* З цієї точки зору, формування такого середовища і розвиток його організованості виступає суттєвою задачею і типом роботи по створенню і соціокультурному розвитку практики спільної творчої діяльності.

Екопсихологічні параметри прийняття творчого завдання. На відміну від ситуацій дослідження творчої діяльності, в практиці вирішення творчих проблем розвитку діяльності організацій, особистості, створення суспільно-необхідних нових продуктів, творча група ніколи не має справу з цілісною нормативно розробленою змістовною творчою задачею.

В суспільній практиці, незалежно від творчої групи, може розроблюватися і ставитися технічне завдання. В творчій діяльності по самій її сутності (на рівні метафори – це ситуація «піди туди не знаю куди, але знайди те, що мені треба, але я не маю уявлення що воно таке. Але –ось твоє технічне завдання») творча задача виступає продуктом самоорганізації і само нормування діяльності в самій групі. Визначимо психологічні параметри цілісності постановки і прийняття творчої задачі групою. Такими виступають:

- 1). Особистісна *осмисленість* задачі (задача має містити іманентний *виклик*, а від особистості вимагається *здатність відчувати виклик часу* у поставленому соціокультурним і діяльним оточенням – світом, творчому завданні).
- 2). Задача має бути змістовна, незалежно від суб'єктивних відчуттів особистості. Вона має пройти експертизу на її нормативну відповідність, на міру її творчої релевантності.

За даними Д.Б. Богоявленської відсутність цієї якості в задачі

повністю нівелює інтерес і потребу в здійсненні творчої активності. Але, в умовах спільної діяльності це визначення не може бути одноосібним і суб'єктивним. В цьому полягає ризик, творчі зусилля можуть бути вкладені і в рутинну, пересічну роботу, якщо буде зроблена помилкова експертиза. Творчий результат має бути застосовано за його призначенням. Тобто він має стати продуктом і отримати незалежний від світу автора і світу творчої ідеї світ свого існування.

Резюмуючи, відзначимо, що для визначення цих параметрів ми застосували категоріальну опозицію, сформовану Г.П. Щедровицьким в дослідженні процесів розуміння, мислення і рефлексії в процесах змістовного спілкування, а саме, «*смысл-значення*» [11].

Еко-психологічні параметри самоактуалізації. Нормативною складовою об'єктивних умов діяльності виступає наявність об'єктивної вимоги діяльності на здійснення продуктивної активності, або нормативно поставленого завдання. Ця протиставленість творчого світу особистості, її буттєвого існування і її існування в світі соціальної діяльності виступає необхідною умовою самоактивізації творчої активності. Відповідна вимога активно, незалежно від наявного стану інтересів і У цьому вимірі творчої активності задіюється рівень екзистенційної нужди.

Творчий виклик задає *параметр самоактуалізації*. Найсуттєвішим і таким, що кумулятивно охоплює два названі попередньо, виступає параметр потенціювання творчої активності. *Параметр потенціювання* творчої активності задається безпосередністю відкритого креативного поля діяльності і наявністю в середовищі соціокультурних ресурсів самоорганізації форм здійснення активності. В цьому вимірі активність особистості творить спільну предметну реальність свого існування і самоздійснення незалежно від міри усвідомлення і суб'єктивізації джерел своєї активності.

Невід'ємним ризиком свободи вибору способу само здійснення і самодіяльності в креативному соціокультурному полі виступають стани виснаження, експлуатації і застосування творчих джерел не за їх сутнісним призначенням.

При здійсненні зусилля усвідомлення відбувається продуктивне творення спільної креативної реальності, яким завершується розвиток, становлення і реалізація творчої активності особистості і спільноти.

Далі в суспільному середовищі транслюється живий образ-зразок екологічно цілісної локальної сфери спільної творчої діяльності, способу і форми життєтворчого існування і креативно-продуктивного само здійснення.

Література

1. Активізація когнітивних процесіву спілкуванні: методичний посібник / [В. П. Казміренко. З. Ф. Сівєрс, В. М. Духневич та ін.] ; за ред. В. П. Казміренка. – К.: Міленіум, 2011. – 268 с.
2. Богоявленская Д.Б. Психология творческих способностей. М.: Академия, 2002. - 320 с.
3. Генисаретский О.И. Упражнения в сути дела. М.: Русский мир. – 1993. – 278 с.
4. Генисаретский О.И. Навигатор: методологические расширения и продолжения. М.: Путь, 2002. – с. 528
5. Львовичкіна А.М. Психологічні засади формування еколого-орієнтованої свідомості : монографія. – Житомир: «Вид-во ЖДУ ім. І. Франка», 2012.
6. Розин В.М. «Мышление и Творчество», М., 2006 – 457 с.
7. Рудоміно-Дусятська О.В. Екологічно-орієнтований спосіб життя як предмет психологічного дослідження / О.В. Рудоміно-Дусятська // Актуальні проблеми психології: Зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. – Житомир: «Вид-во ЖДУ ім. І. Франка», 2012. – Т. 7. Екологічна психологія. – Вип. 28. – с. 192-199.
8. Швалб Ю.М. Целеполагающее сознание (психологические модели и исследования). – К.: Миллениум, 2003. – 152 с.
9. Швалб Ю.М. Образ жизни и качество жизни как экопсихологические проблемы // Экопсихологические исследования. Сб. материалов 5-й Российской конференции по экологической психологии. – М., 2009.
10. Швалб Ю.М. Психологическая организация пространства жизни личности: логос быта. / Ю.М. Швалб // Актуальні проблеми психології: Зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. – Житомир: «Вид-во ЖДУ ім. І. Франка», 2012. – Т. 7. Екологічна психологія. – Вип. 9. – с. 478-486.
11. Щєдровицкий Г.П. Мышление – Понимание – Рефлексия. М.: Наследие ММК. – 2005. - 800 с.

The article discusses the relevance of applied research case studies. Discusses the purpose of the use of the results in the practice of active social and psychological training. Substantiates the content thematic research program.

Keywords: *specific situation, personality, applied research, dialog.*